

De angst van kinderen voor de bom

David Ingleby en Marinus van IJzendoorn

*Kroniek over de psychische gevolgen van leven onder
de voortdurende dreiging van de kernwapens*

Welke meningen hebben volwassenen en kinderen over de waarschijnlijkheid van een kernoorlog en wat zijn de effecten daarvan op hun houding tegenover de toekomst en op hun psychisch welbevinden? Door een overzicht van de wetenschappelijke literatuur ter zake te geven, beogen wij deze vragen te beantwoorden. Ons doel is aan te tonen dat de groeiende bezorgdheid over de kernwapenwedloop niet is ingegeven door de media of door specifieke organisaties of personen, maar een reeel verschijnsel vormt waarover al zo'n drie decennia onderzoek is verricht door wetenschappers van internationale reputatie. Zelfs zonder kernoorlog berokkent de kernbewapening aanzienlijke schade aan het collectief welbevinden, zo luidt onze stelling. We zullen een korte samenvatting van de resultaten van onderzoek naar deze schadelijke gevolgen presenteren. Juist omdat jongeren geacht worden kwetsbaarder te zijn dan volwassenen zal onze uiteenzetting vooral op kinderen en jeugdigen betrekking hebben. We zijn overigens niet in staat om in dit korte bestek alle onderzoeken de revue te laten passeren, maar zelfs een selectie zal duidelijk maken dat hier een ernstig vraagstuk aan de orde is.

Aan het eind van de rubriek zijn de literatuurgegevens in alfabetische volgorde opgenomen.

Over de vraag of de bezorgdheid over een mogelijke kernoorlog van recente datum is of uitvloeisel van een al jaren bestaande opinie, geeft een secundair onderzoek van Kramer, Kalick & Milburg (1983) uitsluitsel. Zij analyseerden de periodieke onderzoeken (surveys) over kernbewapening gehouden onder de Amerikaanse bevolking van 1945 tot 1982. Uit hun analyse blijkt dat er een lichte toename valt te signaleren in persoonlijke angst voor een kernoorlog, en een nogal forse toename in ontevredenheid over de kernwapenwedloop, en over de bereidheid van de Verenigde Staten om kernwapens te gebruiken tegen de Sovjetunie, als deze West-Europa zou binnenvallen. De auteurs suggereren dat de oorzaak van deze trend moet worden gezocht in de perceptie van de machtsverhouding tussen de twee supermachten. Volgens de publieke opinie is de Sovjetunie inmiddels minstens gelijkwaardig aan de Verenigde Staten op het punt van kernbewapening. De risico's van een kernoorlog zijn daardoor groter geworden, ondanks alle (financiële) inspanning om superieur te blijven. De vraag rijst dan waarom geen bevrozing van de kernwapenwedloop, als er toch geen reële winst te behalen valt. Het

De nucleaire dreiging leidt bij kinderen tot desillusies over de volwassen samenleving

(foto Zafar)

optimisme over de overlevingskansen bij het uitbreken van de kernoorlog is stabiel zeer gering slechts ongeveer tien procent van de respondenten ziet ook in dat geval de toekomst nog 'zonnig' tegemoet Voor Nederland heeft Everts (1981) dezelfde soort gegevens gepresenteerd, en voor enkele landen waaronder Canada en Groot-Brittannië is informatie over historische trends te vinden in De Boer (1981) Laatstgenoemde auteur meldt over de door haar onderzochte landen en surveys dat de verwachting van een nucleaire derde wereldoorlog alom groeiende is Men lijkt zich meer bewust van het gevaar van een kernwapenwedloop die onafwendbaar tot een catastrofale kernoorlog leidt

Terwijl in de jaren zestig onderzoekers vooral getroffen worden door de onverschilligheid en onwetendheid van het publiek over de nucleaire dreiging, blijkt uit recente studies juist een grote betrokkenheid De belangrijkste vraag voor psychiaters zoals Robert Lifton in de jaren zestig luidde, waarom zo weinig mensen bezorgd leken over de kernbepapening Deze vraag werd doorgaans beantwoord in termen van

het bekende psychoanalytische principe dat mensen de neiging hebben onplezierige realiteit te verdringen. In de jaren tachtig stellen steeds meer onderzoekers de vraag hoe mensen omgaan met een nucleaire dreiging waarover ze zich tegelijk bezorgd en machteloos voelen. Waar mensen in staat zijn actie te ondernemen tegen een gevaar, kan een hoog angstniveau worden getolereerd. Maar als men zich machteloos voelt, dan ligt de reactie van ontkenning van het probleem, of wegzinken in apathie en wanhoop voor de hand. Veel recent onderzoek van psychiaters en therapeuten is erop gericht te weten te komen hoe deze negatieve reacties zich manifesteren en hoe ze bestreden kunnen worden (bijvoorbeeld, Macy, 1984). Eén gemeenschappelijk thema is dat alleen wanneer mensen in staat zijn actie te ondernemen tegen de dreiging, de negatieve reacties effectief kunnen worden bestreden. Dat moet dan kunnen gebeuren in een omgeving die hun zorgen als legitiem accepteert. Dit wijst erop dat de vredesbeweging in diverse landen een belangrijke psychologische functie voor hun leden kan vervullen, uiteraard naast een politieke functie.

Als we de gevolgen van de nucleaire dreiging voor kinderen bezien, dan kunnen we verwachten dat zij zich nog sterker bedreigd voelen dan volwassenen, omdat ze nauwelijks invloed op de maatschappelijke ontwikkelingen kunnen uitoefenen. Dit was het onderwerp van een van de eerste grote onderzoeken op dit terrein, uitgevoerd door Sybille Escalona (1963, 1965, 1982). Zij en haar collega's legden een vragenlijst voor aan 350 kinderen in de leeftijd van 4 jaar tot in de adolescentie, om erachter te komen hoe zij over de toekomst dachten. Meer dan zeventig procent noemde spontaan het gevaar van de atoombom en was pessimistisch over de toekomst. De nucleaire dreiging, aldus Escalona, was niet alleen een bron van spanning en verdriet bij kinderen, maar interfereerde daadwerkelijk met hun ontwikkeling: kinderen willen hun ouders als bekwame en effectieve personen zien, met wie ze zich tot op zekere hoogte kunnen identificeren. Maar de gedachte aan een onvermijdelijke nucleaire ramp leidt tot desillusie over de volwassen samenleving en daardoor ook tot een verzwakking van deze identificatie. Juist ten tijde van de adolescentie, waarin de vorming van een persoonlijke identiteit haar beslag moet krijgen, kan dit ernstige gevolgen hebben. Refererend aan zijn onderzoek naar angst onder scholieren voor een kernoorlog meldt Schwebel (1982) een overwegend gevoel van frustratie bij de opgroeiende jeugd, die haar toekomstperspectieven door de volwassenen in de politiek-militaire waagschaal ziet gesteld. Schwebel constateert onder andere de volgende reacties: een 'hedonistische' reactie, waarbij uitstel van behoefte-bevrediging onzinnig wordt gevonden, morgen kan immers de bom vallen, een emotionele reactie van angst, spanning en nervositeit over de mogelijkheid van een kernoorlog, gepaard gaande met nachtmerries en fixatie op de nucleaire dreiging, een 'fundamentalistische' reactie waarbij fanatieke religieuze of wereldbeschouwelijke bewegingen de (pseudo)zekerheid verschaffen die de samenleving hun onthoudt. Het zal duidelijk zijn dat geen van de reacties een erg adequate voedingsbodem voor een evenwichtige ontwikkeling van de identiteit vormt. Politieke apathie is een van de vele negatieve effecten van opgroeien in een onbeheersbare en tegelijk uitermate bedreigende omgeving.

Door het ontbreken van systematisch empirisch bewijsmateriaal is de geloofwaardigheid van de psychiatrische reflecties op dit thema echter niet hoog. Waar gerefereerd wordt aan onderzoek blijft de beschrijving vaak summier en moeilijk te beoordelen. De globale impressies leiden al te vaak tot even globale conclusies, bijvoorbeeld dat de onwil van jongeren om zich een plaats in de volwassen wereld te veroveren en het toenemende jeugd vandalisme als de kleinere zonden tegenover zoveel nucleaire zelfvernietigingsdreiging van de omringende wereld gezien kunnen worden. Tizard (1984) waarschuwt terecht tegen een al te somber beeld van de schade die kinderen en jeugdigen oplopen in een tijd van toenemende kernbewapening. Zeker voor jongere kinderen geldt dat de angst voor wat er voorstelbaar en op korte termijn met jezelf of je familie zou kunnen gebeuren, indringender wordt gevoeld dan de angst voor een abstract verschijnsel als een kernoorlog.

De relativiserende opmerkingen van Tizard mogen echter niet verhullen dat jongeren in tal van onderzoeken blijk hebben gegeven van een grote bezorgdheid over de kernwapenwedloop en de mogelijkheid van een kernoorlog. In een recente grootschalige survey onder 1.424 jongeren vonden Blackwell & Gessner (1983) een duidelijke angst voor de gevaren van de kernbewapening. Meer dan tachtig procent gaf aan tamelijk veel angst te koesteren voor een nucleaire ramp, terwijl bijna tweederde van de respondenten de kans op gebruik van kernwapens in een conflict tussen de supermachten zeer groot achtte. Onder meisjes en in minderheidsgroepen bleek de angst het grootst.

Tal van andere, minder omvangrijke studies zijn in het kielzog van de hiervoor besproken onderzoeken uitgevoerd, en hieruit zijn ongeveer dezelfde resultaten voortgevloeid (Yudkin, 1984). Uit deze studies blijkt dat de bezorgdheid onder scholieren toeneemt en dat deze meer intens is onder kinderen uit de wat hogere milieus. Zowel ouders als leerkrachten neigen tot onderschatting van de mate waarin kinderen zich bewust zijn van, en bezorgd over de nucleaire dreiging. Het lijkt een slecht bespreekbaar onderwerp te zijn voor volwassenen. Toch hebben vele pedagogen erop aangedrongen deze terughoudendheid te overwinnen, omdat kinderen toch met het verschijnsel worden geconfronteerd, is het niet door ouders of leerkrachten, dan wel door televisie en dagbladen.

Van de studies die zijn verricht in andere landen dan de Verenigde Staten is misschien de meest interessante afkomstig van een team van de 'International Physicians for the Prevention of Nuclear War' (IPPNW) en de 'Harvard Medical School', geleid door Dr. Eric Chivian (IPPNW, 1984). Het team legde een lijst van vragen voor aan 300 scholieren uit de Sovjetunie en nam 50 kinderen een interview af. Dezelfde vragen werden voorgelegd aan 900 Californische scholieren. Een vergelijking van de resultaten liet zien dat de Russische kinderen minder pessimistisch waren over het risico van een oorlog: slechts 12 procent van hen verwachtte een kernoorlog nog zelf te moeten meemaken, tegenover 38 procent van de Amerikaanse kinderen. De kinderen uit de Sovjetunie waren ook optimistischer over de mogelijkheid van preventie (93 procent versus 65 procent), maar ze waren minder overtuigd van hun overlevingskansen als

er een kernoorlog zou uitbreken (80 procent versus 40 procent meende dat zichzelf en hun familie zo'n oorlog niet zouden overleven)

Studies als die van Cooper (1965) en Targ (1970) in Engeland, van Van Dellen en Ten Hoorn (1981) en Van IJzendoorn (1986) in Nederland, en van Richter (1982) in West-Duitsland bevestigen het beeld van een opgroeiende jeugd die bezorgd is over de kernwapenwedloop maar pessimistisch is over de mogelijkheid het uitbreken van een desastreuze kernoorlog te voorkomen. In verschillende onderzoeken wordt een verbinding gelegd met de toename van psychische problemen bij jongeren.

We zouden tot slot de conclusies willen weergeven van het 'Select Committee on Children, Youth and Families' (van het Amerikaanse Huis van Afgevaardigden) dat in 1983 een uitgebreide *hearing* hield over het onderwerp 'De angst van kinderen voor de oorlog'. Welke tekorten de onderzoeken die tot nu toe verricht zijn ook mogen hebben – en er bestaat duidelijk behoefte aan betere gegevens en grondiger analyses van de causale mechanismen – toch is er voldoende bewijsmateriaal dat de ernst van de problemen op pedagogisch en psychologisch vlak aantoonst. De implicatie van al dit werk is duidelijk: de belangrijkste remedie tegen de negatieve gevolgen is een verhoogde bereidheid om de nucleaire dreiging te bespreken, de angstige gevoelens erover te delen en collectieve actie tot beperking van de dreiging te ondersteunen.

Literatuur

Algra, D. *Leven met de Bom*. Groningen, Polemologisch Instituut, 1984.

Allerhand, M. E. 'Children's reactions to societal crisis: Gold war crisis', in *Am Journal of Orthopsychiatry* 35 (1965) 124-130.

Beardslee, W. R. en J. E. Mack, 'Adolescents and the threat of nuclear war: The evolution of a perspective', in *Yale J Biol Med* 56 (1983) 79-91.

Berger, B. 'Children and the threat of nuclear war', in *Therapy Now* (Summer 1984) 15-17.

Blackwell, P. L. en J. C. Gessner, 'Fear and trembling: An inquiry into adolescent perceptions of living in the nuclear age', in *Youth and Society* 15 (1983) 237-255.

Carey, M. J. 'Psychological fallout', in *Bulletin of the Atomic Scientists* (January 1982) 20-24.

Cooper, P., 'The development of the concept of war', in *Journal of Peace Research* 3 (1965) 1-18.

De Boer, D. 'The polls: Our commitment to World War III', in *Public Opinion Quarterly* 45 (1981) 126-134.

Van Dellen, P. en H. Ten Hoorn, 'Voorlichting en beeldvorming: Hoe denken leerlingen over oorlog en kernwapens en hoe reageren ze op angstaanjagende informatie', in *Aspecten van mondiale vorming, een greep uit de literatuur*. Groningen, Polemologisch Instituut, 1981.

Elder, J. H., 'A summary of research on reactions of children to nuclear war', *Am J Orthopsychiatry* 65 (1965) 120-123.

Escalona, S. K., *Children and the Threat of Nuclear War*. New York, Child Study Association, 1962. Nederlandse versie: *Kinderen en Kernwapens*. Utrecht, Vredesopbouw, 1983.

Escalona, S. K., 'Children's responses to the nuclear war threat', in *Children* 10 (1963) 137-142.

Escalona, S. K., 'Children and the threat of nuclear war', in *Behavioral Science and Human Survival*, red. M. Schwebel (p. 201-209). Palo Alto, California, Science and Behavior Books, 1965.

Escalona, S. K., 'Growing up with the threat of nuclear war: Some indirect effects on personality development', in *Am Journal of Orthopsychiatry* 52 (1982) 600-607.

Everts, Ph.P., 'Wat vinden "de mensen in het land"? Openbare mening en kernwapens', in: *Acta Politica* 16 (1981) 305-356.

Proceedings of the 1983 Symposium on Children and War Helsinki, Peace Union of Finland, 1983.

International Physicians for the Prevention of Nuclear War, Inc., *What Soviet Children are saying about Nuclear War* Ongepubliceerd, 1984.

Kramer, B.M., S.M. Kallick, en M.A. Milburn, 'Attitudes towards nuclear weapons and nuclear war: 1945-1982', in: *J. Social Issues* 39 (1983) 7-24

Macy, J., *Despair and Personal Power in the Nuclear Age*. Interhelp, 1984

Mack, J.E. 'Psychosocial effects of the nuclear arms race', in: *Bulletin of the Atomic Scientists* (April 1981) 18-23.

Musil, R.K. 'Growing up nuclear', in: *Bulletin of the Atomic Scientists* (January 1982) 19.

Myers-Walls, J.A., en K.M. Fry-Miller, 'Nuclear war: Helping children overcome fears', in: *Young Children* 39 (1984) 27-32

Richter, H., *Zur Psychologie des Friedens*. Hamburg, Reinbek, 1982.

Richter, H.-E., 'The threat of nuclear war and the responsibility of physicians' in: S. Farrow en A. Chown (red.), *The Human Cost of Nuclear War* (p. 94-104). Cardiff, Medical Campaign against Nuclear Weapons (MCANW), 1983

Schwebel, M., 'Nuclear cold war: Student opinion and professional responsibility' in: *Behavioral Science and Human Survival*, red. M. Schwebel, (p. 210-224). Palo Alto, California, Science and Behavior Books, 1965.

Schwebel, M., 'Effects of the nuclear war threat on children and teenagers: Implications for professionals', in: *Am Journal of Orthopsychiatry* 52 (1982) 608-618

Select Committee on Children, Youth and Families Hearing, *Children's fears of war* Washington, D.C., House of Representatives, 1983.

Targ, H., 'Children's developing orientations to international politics', in: *Journal of Peace Research* 7 (1970).

Tizard, B., 'Problematic aspects of nuclear education', in: *Harvard Educational Review* 54 (1984) 271-281.

Wangh, M., 'The psychological fallout of surface nuclear testing', in: *American Imago* 38 (1981) 305-322.

Yudkin, M., 'When Kids Think the Unthinkable', in: *Psychology Today* (April 1984) 18-25

Van IJzendoorn, M.H. (in druk). 'De morele dimensie van bezorgdheid over kernbewapening', in: H. Bekker, Th.J. IJzermans, S.A. Rozemond (red.), *Politieke socialisatie*. Culemborg, Educaboek.

Bovengenoemde artikelen zijn te verkrijgen bij het Documentatiecentrum van de vereniging 'Psychologen voor Vrede', tegen betaling van f 0,10 per vel + portokosten.

Contactpersoon:

David Ingleby
Vakgroep Ontwikkeling en Socialisatie
Heidelberglaan 2
3584 CS Utrecht
telefoon (030) 532979

Adres van 'Psychologen voor Vrede':
Drs. C. van der Steen
Hendrik Burgerstraat 4
1942 EL Beverwijk
telefoon (02510) 10354

Deze kroniek is een bewerking van een verklaring aan het Tribunaal voor de Vrede, gehouden te Rotterdam, september 1985